
Sivistysyliopiston perinnöstä

Nevala, Arto, Häyrynen, Simo & Korpela, Jukka (toim.): *Fantastinen yliopistouudistus: Sopeutuva akateemisuus ja sivistysihanteen muutos*. Joensuu: Kirjokansi, 2023, 218 s.

Suomalaisen yliopiston historia ja muutos 2000-luvulla ovat tutkijoille kiinnostava kohde: uutta kirjallisuutta julkaistaan jatkuvasti. Suomalainen tutkimus muistut- taakin jo esimerkiksi englanninkielisistä maista tulevaa erittäin kriittistä korkea- koulututkimusta, ja tähän samaan jatkumoon asettuu Arto Nevalan, Simo Häyrysen ja Jukka Korpelan toimittama *Fantastinen yliopistouudistus: Sopeutuva akateemisuus ja sivistysihanteen muutos*. Monella kirjaan kirjoittaneella korkeakoulututkimukseen ja -politiikkaan erikoistuneella tutkijalla on mittava kokemus – kirjoittajien joukossa on kolme emeritusprofessoria. Teoksessa on seitsemän substanssilukua, lukuohje, esipuhe ja epilogi. Kirjoittajia on vain kymmenen, mikä synnyttää hivenen vaiku- telmaa ”oman piirin” tutkijoiden kirjasta.

Kirjassa taustoitetaan historiallisesti sivistysyliopistoa ja arvioidaan ajankohtai- sempaa yliopistolaitoksen muutosta. Kun teoksen otsikko viittaa vuonna 2010 voi- maan astuneeseen yliopistolain uudistukseen, olisi voinut odottaa laajempaa tähän lähihistoriaan painottumista. Toisaalta menneisyydestä ammentaminen auttaa ymmärtämään sekä sivistysyliopiston historiaa että nykypäivää. Useassa luvussa suomalaisen yliopiston muutos ja siten myös muuttuva sivistyskäsitelmä paikannetaan alkavaksi jo 1970-luvulla, kun valtio otti yliopistot vahvemmin haltuunsa osana kekkoslaista aluepolitiikkaa. Usein suomalaisen korkeakoulupolitiikan muutoksen syyt paikannetaan uusliberalismiin yleisesti ja uuteen julkisjohtamiseen (NPM)

erityisesti sekä 1990-laman takia muuttuneeseen käsitykseen Suomen kansantalouden suunnasta. Kirjan mukaan suunnanmuutoksen siemenet kuitenkin kylvettiin jo aiempina vuosikymmeninä kotimaisessa politiikassa.

Uusintakin muutosta käsitellään ansiokkaasti. Kirjoittajat osoittavat, kuinka sivistyksen ja henkisen kasvun alistaminen taloudelliselle kasvulle on kaventanut yliopistolaisten omaa toimijuutta. Humboldttilaisen sivistysyliopiston tehtävä ei ollut vain kuvata tai ymmärtää maailmaa vaan muuttaa sitä, mutta nyt yliopiston osaksi on tullut maailman muutoksiin mukautuminen. Uudessa talouspolitiikan ohjaamassa korkeakoulupolitiikassa ei sivistykselle jää juuri tilaa, kun ohjaavana ajatuksena on saada yliopistoihin suunnatuille julkisen rahan sijoituksille vastinetta.

Erityisen terävästi yliopistojen muutosta kuvaa Jussi Välimaa. Hän huomioi luvussaan yliopiston erottumisen hallinnolliseksi organisaatioksi, jonka tavoitteet, pyrkimykset ja vastuut erkaantuvat niistä, mitkä yliopistoinstituutio – siis traditio ja yhteisö – kokee omakseen. (Suosittelen myös Välimaan vuonna 2022 *Tiedepolitiikka*-lehdessä julkaistua artikkelia yliopisto-organisaation ja -instituution eroista.) Jos ajatellaan, että sivistyksen kehittäminen on arvokas inhimillinen päämäärä itsessään ja että sivistysyliopistoa ei ohjaa välitön välinearvo, nyky-yliopisto organisaationa on ohjautumassa toiseen suuntaan. Selvimmin tämä on heijastunut suomalaisten yliopistojen niin kutsutussa managerialistisessä käänteessä ja kollegiaalisten päätöselinten vallan suhteellisessa vähenemisessä. Tätä ”doktrinaalista muutosta” kuvaa myös Risto Rinne omassa luvussaan: yliopisto organisaationa on muuttunut byrokraattiseksi tilivirastoksi, kun taas yliopistoa instituutiona yritetään korkeakoulupolitiikan tasolla muokata toimimaan markkinalogiikalla yrittäjäyysideaalin mukaisesti. Rinteen mukaan sivistysyliopistoa on poliittisesti ja hallinnollisesti sovitettu yhteen uusliberalismin väistämättömiksi käsitettyjen taloudellisten vaatimusten kanssa, jolloin esimerkiksi rehtorit esiintyessään instituutionsa ja organisaationsa kasvoina ovat olleet puun ja kuoren välissä – ja varmasti ovat yhä.

Työelämän tutkimuksen lukijoiden kannalta suurinta mielenkiintoa herättäneenä akateemisen työelämän muutos, jota käsittelevät erityisesti Ismo Björn, Pirjo Pöllinen ja Jarmo Saarti omassa luvussaan. Myös yliopisto on siirtynyt ”uuden työn” aika-kauteen, jossa vaatimukset kasvavat, työ muuttuu irrallisemmaksi ja työntekijä kokee enemmän epävarmuutta. ”Uusi työ” on lähtökohtaisesti luonteeltaan prekaaria: uuden työn puitteissa akateemisenkin työntekijän vastuulla on oman työ-

kykynsä – inhimillisen pääomansa – kehittäminen. Käsite on samankaltainen kuin niin kutsuttu työn uusi psykologinen sopimus: työntekijän näennäinen vapaus siirtää työsuhteen valta-aseman käytännössä työnantajan eduksi ja tekee työhön sitoutumisesta yksipuolista. Kyse on laajemmasta työelämän muutoksesta, johon yliopistot ovat tulleet hieman jäljessä. Vaikka sitoutuminen sivistykseen ja työhyvinvoinnin lisäämiseen ilmenee tavoitetilana yliopistojen johdon juhlapuheissa tai yliopistojen ja opetus- ja kulttuuriministeriön strategioissa, akateemisen työn rakennemuutoksen takia se toteutuu käytännössä vain harvoin. Tutkimukset vahvistavat tämän näkökulman tai asenteen muutoksen yliopistojen henkilöstöhallinnossa. Björn, Pöllinen ja Saarti korostavatkin siirtymää virkasuhteista kohti prekaaria työuraa, joka on luonteeltaan lyhyiden työsuhteiden ja projektitalouden muokkaamaa.

Kuten Jukka Korpela ja Arto Nevala huomauttavat omassa luvussaan, on selvää, että samalla kun yliopistojen suoraa yhteiskunnallista vaikuttavuutta on haluttu lisätä niin korkeakoulupolitiikan kuin yliopistoyhteisön itsensäkin toimesta, yliopistot on makrotasolla pidetty entistä selvemmin taloudellisen ja poliittisen ohjauksen piirissä. Vanhojen tai klassisten sivistyksellisten velvollisuuksien päälle on tullut uusia välinearvoisempia velvoitteita, kuten kansainvälinen tutkimuskin on osoittanut. Kansantaloudesta on tullut yliopiston ”asiakas”, ja myös liike-elämän näkökulmasta yliopiston resurssit tulee valjastaa tuotantoon. Yliopistolain uudistuksen merkitys korostuu jälleen – tuo muutos jatkuu edelleen. Sivistysyliopisto elää yhä, mutta lukuisien uusien vastuiden ja velvollisuuksien alla.

Kirjan kirjoittajat myös kritisoivat sitä, että sivistyksestä on tullut eräänlainen brändifraasi, jota toistetaan juhlapuheissa vailla syvällistä ymmärrystä sen merkityksestä. Yhtäältä edellytetään sitoutumista yliopisto-organisaation brändiin, vaikka luonnollisinta olisi sitoutua yliopistoinstituutioon – yhteisöön (vrt. Välimaan luku). Yliopistoyhteisön jäsenyys määrittyy enenevässä määrin (ulkoisen) rahoituksen kautta: ainoastaan työsuhteessa työtään tekevä tai apurahalla resurssisopimuksen puitteissa toimiva on yliopisto-organisaation silmissä yliopistolainen. Tämä rikkoo aiempaa yhteisöllisyyttä ja korostaa rahoituksen keskeistä välinearvoa pääsyoikeutena akateemiseen yhteisöön.

Kirjan päättävässä epilogissa pyritään vetämään yhteen sivistyksen tarkoitusta ja tarvetta muuttuvassa maailmassa mutta myös muuttuvassa yliopistossa. Muutoksen voi katsoa olevan luonnollinen osa yliopistoinstituutiota, koska tieteellinen tietokin on muuttuvaa – tai ehkä tarkemmin sanoen kehittyvää. Mikäli yliopiston

tehtävä on vain reagoida nykyisyyteen ja varautua taloudellisesti epävarmaan tulevaan, sen tulevaisuushorisontti kapenee: uusi ja tuntematon esiintyy enemmän hallittavana riskinä tai uhkana kuin osana kehitystä. Epilogi korostaa yliopiston instituution yhteisöllisyyttä hierarkkisen johtajakeskeisen mallin sijaan: kyse on välinearvon ja itseisarvon välisestä kamppailusta.

Miten sitten tästä ongelman selvästä analyysistä voidaan jatkaa eteenpäin? Toivoa ei herätä Korpelan ja Nevalan havainto siitä, että suomalaisten puolueiden välillä ei ole merkittävästi eroa siinä, miten ne suhtautuvat yliopistoihin työn ja talouden palvelukseen valjastettuina organisaatioina. Monissa viime aikojen tutkimuksellisissa avauksissa on peräänkuulutettu uuden ja erilaisen yliopiston idean kehittämistä sen sijaan, että jäätäisiin elämään vanhan uusliberalisoituneen yliopiston raunioissa. Kuten Alina Kuusisto toteaa luvussaan, yliopistolaiset itse ovat yhä sitoutuneita sivistysihanteeseen. Yliopistojen tehtävä täytyy määritellä uudessa historiallisessa tilanteessa uudelleen: klassisen humboldtilaisen sivistysyliopiston tilalle on suomalaisissa tutkimuksissa hahmoteltu uushumboldtilaista yhteiskunnallista mutta itsenäistä sivistysyliopistoa. Haaste on, että nykyisenlaisen korkeakoulupolitiikan vallitessa selviä askelmerkkejä tähän suuntaan ei ole nähtävissä tai edes odotettavissa. Tähän viittaa itsekin *Aikuiskasvatus*-lehdessä vuoden 2023 lopulla julkaistussa marxilaista yliopistokritiikkiä käsittelevässä kirja-arviossani.

Oleellinen kysymys lukijan kannalta on, onko kirjassa kyse pitkäaikaisen yliopistokritiikin päivityksestä vai tuodaanko keskusteluun jotakin uutta. Vaikka vanhat tematiikat kestävät yhä aikaa, kirjan heikkous on vaikutelma jo valmiiksi samoin ajatteleville saarnaamisesta: yliopistolaiset puhuvat yliopistolaitoksen ongelmista ja sivistyksen ihanteen muutokseen liittyvistä ongelmista muille yliopistolaisille. Onko yliopistolaisia itseään tarpeen yrittää vakuuttaa nyky-yliopiston ongelmista? Miten voitaisiin tavoittaa toisenlaisia, vähemmän yliopiston muutokseen perehtyneitä yleisöjä? Olen itse entistä vakuuttuneempi siitä, että yliopistolaiset itse eivät yksin voi yliopistoa pelastaa vaan tarvitaan laajempaa yhteiskunnallista tukea. Se vaatisi näiden yleisöjen tavoittamista ja vakuuttamista sivistyksen itseisarvosta.

Kirjoittaja

Mikko Poutanen

VTT, apurahatutkija, Tampereen yliopisto
sähköposti: mikko.poutanen@tuni.fi